

İMMANUEL KANT'IN METAFİZİĞİ
METAPHYSICS OF IMMANUEL KANT

Serdar SEVMEZ

MEB, edebiyatci80@hotmail.com; <https://orcid.org/0009-0006-4682-4955>

Yücel YONCA

MEB, zzyonca@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0000-0742-8892>

Hacer Gökçe NACAR

MEB, hacergokcenacar@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0002-8013-3323>

Mesut AKIN

MEB, mesutakin2301@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0009-2342-3616>

ÖZET

Bu çalışmada, felsefenin bir alanı olan metafiziğin ne olduğu ve İmmanuel Kant'ın metafiziği ele alınmıştır. Metafiziğin önemli bir konu olduğu ve üzerinde durulması gereken felsefenin bir alanı olduğu anlaşılmıştır. Metafizik kavramı tanımlanmış ve felsefedeki yerine değinilmiştir. Metafizik, Gerçekliğin temel doğasını, zihin ve madde arasındaki bağlantıyı, olasılığı, özü ve gerçekliği inceleyen felsefe dalına metafizik denir. "Metafizik" kelimesi ilkçağlardan çağımıza kadar felsefe tarihi süresince hemen hemen bütün filozoflar tarafından ele alınmıştır. Bu çerçevede bütün bunların içinde metafiziğe bakışı ciddi anlamda etkileyen Immanuel Kant'tır. Kant'a göre metafizik, aklın deneyden bişey almamış "saf" çalışmasının eseri olmalıdır. Kant, metafiziğin "saf" felsefi bilgi olduğunu iddia eder. Kant'a göre insan türünün metafiziğe "doğal bir eğilim"i vardır. Metafizik konusu felsefede sıklıkla üzerinde durulan ve eleştiren bir konu olmuştur. Bu bağlamda Kant'ın metafiziğe bakış açısı ve eleştirilerinden bahsedilmiştir. Bu makalenin amacı, felsefe alanında önemli bir konu olan metafiziğin Kant'a göre değerlendirilmesinin tespit edilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Metafizik, Doğa, Felsefe, İnsan.

ABSTRACT

In this study, what metaphysics is, a field of philosophy and Immanuel Kant's metaphysics are discussed. It has been understood that metaphysics is an important subject and an area of philosophy that needs to be emphasized. The concept of metaphysics is defined and its place in philosophy is mentioned. Metaphysics is the branch of philosophy that studies the fundamental nature of reality, the connection between mind and matter, possibility, essence, and reality. The concept of "metaphysics" has been discussed by almost all philosophers throughout the history of philosophy from ancient times to the present. In this context, the person who seriously influenced the view of metaphysics is Immanuel Kant. According to Kant, metaphysics should be the work of the "pure" work of the mind, which takes nothing from experience. Kant claims that metaphysics is "pure" philosophical knowledge. According to Kant, the human species has a "natural tendency" towards metaphysics. The subject of metaphysics has been a subject frequently emphasized and criticized in philosophy. In this context, Kant's perspective on metaphysics and his criticisms are mentioned. The aim of this article is to determine the evaluation of metaphysics, an important issue in the field of philosophy, according to Kant.

Keywords: Metaphysics, Nature, Philosophy, Human.

1.GİRİŞ

Metafizik, geçmişten günümüze üzerinde sıklıkla durulmuş ve geniş bir çerçevede yer almıştır. Metafizik, felsefenin geçmişten günümüze önemli bir alanıdır. Yunanca, meta ve pyhusika kelimelerinden meydana gelir. Metafiziğin babası Aristoteles'tir. Gerçekliğin temel doğasını, zihin ve madde arasındaki bağlantıyı, olasılığı, özü ve gerçekliği inceleyen felsefe dalına Metafizik denir (Kanıtlar, 2018). Görülebilen doğanın, görünmeyen tarafı metafiziktir. Fiziğin dışında kalan düşünceyi ifade eder. Dokunulamayan bir doğadır ve bu doğa metafiziktir. Metafizik kavramı tarihsel süreç içerisinde doğa dışı varlığını sürdürerek farklı manalarda kullanılmıştır. Çoğu zamanda felsefe (filozofi), tanrıbilim (teoloji), varlık bilim (ontoloji) ve bilgi bilim (epistemoloji) alanlarıyla da aynı anlamlara konulmuştur. Metafizik, varlık için varlığın incelenmesidir (Yıldırım, 2022). Metafizik, ilkçağdan çağımıza kadar felsefe tarihi süresince hemen hemen tüm filozoflarca ele alınmış ve farklı bakış açılarıyla tartışmaya açık bir konu olmuştur. Bu bağlamda Immanuel Kant, felsefe tarihinde ortaya koyduğu düşünceleri ile sürekli tartışılan bir filozof olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Kant, metafiziği bakış açısıyla ciddi anlamda etkilemiştir. Kant'a göre metafizik, 18.yy da "her türlü hakarete" yakışan bir bilim olarak görülüyordu. Kant, metafiziği yanlış yoldan çevirmek bir bilim olarak yeniden inşa etmek ister. Metafiziği, insanın doğal bir yatkınlığı olarak görür. Dünyanın ötesinde bulunan nesnelere hakkında bilgiler üreten bir bilim olmasından ziyade ilk olarak insan için doğal bir yatkınlık olarak vardır (Ketenci, 2005, s. 94). Ona göre bu doğal yatkınlık, varoluşsal özellikler, insan doğasının dışında olması gereken nesnelere tasarlanmasına ve bu tasarımların ne olduğunun bilinmesine yol açar. Kant'ın metafizikçi kimliği ön plandadır. Metafiziğin temellerini metafiziğin dışında saf aklın dışında aramasıyla diğer düşünürlerden farkını ortaya koymuştur. Kant'ın metafiziğe bakışıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Kant, metafiziği sonu olmayan çekişmelerin dövüş ortamı olarak ifade etmiştir ve metafizik çağımızda dâhil bireyin aklının kurtulamadığı bir alan olarak varlığını göstermeye devam etmektedir. Bu çalışmada öncelikle metafizik kavramı açıklanmış ve akabinde Immanuel Kant'ın metafiziğe bakış açısı anlatılmıştır.

2.KANT'IN ELEŞTİREL FELSEFESİNDE METAFİZİĞİN KONUMU

Metafizik eleştirilerinde en önemli olan Kant'ın yapmış olduğu eleştiridir. Kant'a bakıldığında salt aklın kullanımının asıl amacı olan kanon değil amacını aşan bir biçimde organon olacak şekilde ele alındığında tartışma konusu diyalektik hale gelmektedir. Nitekim salt aklın birleşik olarak ele aldığı gerçeklik alanına ait olan mantığa transandantal analitik ismi, gerçeklikle doğrudan bağlantılı olan akıl araştırmasına verilen isim iken gerçekliği akılla kavratılamayan alana ait olana da transandantal diyalektik ismi almıştır. Kant aklın sınırlarını çizerken akıl ilkeleriyle hangi bilgilerin kazanılacağını ortaya koymuştur. Akılla kazanılacakların deneyimle elde edilen bilgiler olduğunu ifade etmiştir. Metafiziği bu konuda bir savaş alanı görerek bu alana ait yargıların aklın ilkeleriyle elde edilme imkânının olmadığını vurgulamıştır. Akıl belli sınıflandırmalar ile düşünülür ve bilgi elde edilir. Metafizik sorunların başlıcaları olan Tanrı, ruh ve özgürlük akıl ile elde edilemezdir. Kant metafiziği eleştirmede onu tamamıyla boş olarak görmez bunun yanı sıra onun için de önemli bir alandır. Ontolojik olarak metafiziğin yerini epistemolojik metafiziğin alması bakımından uğraş vermektedir. Ontolojinin ve mantığın yanlıtıcı durumları metafizikten temizlendiğinde metafizik yerini bulacaktır (Altuner, 2011, s. 54-55).

3.KANT'IN METAFİZİĞİ

Metafiziğe genel anlamda bakıldığında doğanın yapısı ve işleyişi konusunda bilgi edinme çabasının neticesi olarak bakılabilir. Gerçekliğin mahiyetinin ne olduğu ile ilgilenmekte olan metafizik bir felsefe alanıdır. Geleneksel anlamda diğer varlık çeşitlerinin ne şekilde evreni ortaya çıkardığını sorgulayıcı ontoloji ve gerçekliği genel özelliklerini tanımlama konusunda salt metafizik bölümlerine ayrılır. Nitekim genel nitelikler tam olarak gerçekliği tanımlar ve tanımlarla evrene

genel bir anlam vermektedir. Metafiziğin sağladığı özellik tüm âlemlere uyarlanacak bir biçimde nitelik taşımaktadır. Bu yönüyle bakıldığında üst düzeye bir soyutlamadır. Aksine bakıldığında ontoloji bu evren içindeki bölümlerden bahsetmesi bakımından insanın tecrübe etmiş olduğu fiziki dünyayla daha da yakından ilişki içerisindedir (Düzgün, 2003, s. 58).

Metafizik, felsefenin en eski alanlarından biri olarak tartışmaya açıktır. Metafizik kavramı Yunanca olan ve sonra, öte, üst anlamlarına gelen “meta” sözcüğüyle doğa anlamını veren “pyhusika” kelimelerinden meydana gelir. Metafiziğin babası olarak bilinen Aristoteles’dir. Metafiziğin anlam olarak ilk kullanımına bakıldığında fiziğin ötesinde, üstesinde ve dışında kalan düşünceyi ifade eden bir anlam olarak kendini göstermiştir. Oysaki fizik, görülebilir, dokunulabilir ve doğa ile ilgilenir. Görülebilir doğanın bir taraftan da görünmeyen gerisinde dokunulamayan bir doğa vardır ve bu doğa metafiziktir. Metafizik, bu doğa ile ilgilenir (Şulul, 2003, s. 58). Günlük hayatta metafizik denildiğinde doğaüstü, uçuk kaçık şeyler akla gelir. Gerçekliğin temel doğasını, zihin ve madde arasındaki bağlantıyı, olasılığı, özü ve gerçekliği inceleyen felsefe dalı Metafiziktir (Kantlar, 2018). Fizikten farkı, sorgulamadan sonuca dair cevaplar meydana getirmesidir. Metafizik, genel olarak varlığa ilişkin genel ve rasyonel soruşturma olarak ifade edilebilir. Metafiziğin konusu varlık olarak söylenebilir. Metafizik, felsefenin en temel disiplinlerinden birisidir. Metafizik kavramı tarihsel süreç içerisinde doğa dışı varlığını devam ettirmiş ve farklı anlamlarda kullanılmıştır. Çoğu zamanda felsefe (filozofi), tanrıbilim (teoloji), varlık bilim (ontoloji) ve bilgi bilim (epistemoloji) alanlarıyla da aynı anlamlara konulmuştur. Metafizik, varlık için varlığın incelenmesidir (Yıldırım, 2022). Bu bağlamda metafizik alanında ilgilenen düşünürlerden biriside Kant’tır. Kant’a göre metafizik, 18.yy da “her türlü hakarete” yakışan bir bilim olarak görülüyordu. Kant, metafiziği yanlış yoldan çevirmek bir bilim olarak yeniden inşa etmek ister. Metafiziği, insanın doğal bir yatkınlığı olarak görür. Dünyanın ötesinde bulunan nesnelere hakkında bilgiler üreten bir bilim olmasından ziyade ilk olarak insan için doğal bir yatkınlık olarak vardır (Ketenci, 2005, s. 94). Ona göre bu doğal yatkınlık, varoluşsal özellikler, insan doğasının dışında olması gereken nesnelere tasarlanmasına ve bu tasarımların ne olduğunun bilinmesine yol açar. Kant’a göre sorun metafiziğin bir bilim olup olmayacağıdır. Metafizik ile bilim yapılamaz der. Ona göre bir gerçek vardı ve onu algılayabilecek araçlar yoktu. Kant’a göre akıl yoluyla ulaşılmaya çalışılan bir evren vardır ve bu akıl nesneyi ve özneyi bilmez. Bizler bu iki bilinmeyen arasında bağlantıya bakarak sonuçlara varmaya çalışırız. Ona göre akıl özgür olmayı arar (Birand, 2021).

Kant, metafiziğin tabanını metafiziğin dışında saf aklın yasalarında arayarak diğer düşünürlerden kendini farklı kılmıştır. Kant’a göre metafizik iki anlama gelir. Ona göre ilk anlamı olarak doğa bilimlerini var kılan gerçek deneyim için gerekli koşulları gösteren bir takım sentetik apriori ilkedir. Bu anlamına bakıldığında metafizik, bilginin çerçevesini çizmenin koşullarını oluşturmaktadır. Diğer bir metafizik çeşidi ise, meşru bilgi alanımız belirlenmiş olduğu için zihnin o alanın dışında kaçınılmaz olarak keşfettiği bir görüşler bütünü olarak mutlak metafiziktir. Felsefe tüm deneyimleri aşmaya ve deneyimin ötesinde bir alan hakkında tartışmalar yapmaya çalışır (Yıldırım, 2019). Kant’ın metafiziğinde insan, elinde olmadan dünyadan öte olan Tanrıyı, ruhun ölümsüzlüğü ve özgürlük vb. nesnelere oluşturarak kendi bildiğini ortaya koyar. Kant’a göre metafiziğin konusu olan zihnin fikir üretmesinin bilgi değil, ahlaki bir amacı vardır. Ona göre insan, dünyada son bulmasını güven altına almak ister. Metafizik, insanın son bulması bilincinden ve bu sonun güvenceye alınmak istenmesinden doğar. İnsan, tanrıya, öldükten sonra yaşamın sürüp sürmeyeceği, evrenin bir başlangıcının var olup olmadığı gibi sorulara yanıt vermekte güçlük çeker. bireyin cevaplayamadığı ve sormaktan kendisini geri tutmadığı böylesi sonu olmayan olan soruların alanı metafiziktir. Bu çerçevede Kant, “metafizik bir bilim ise, nasıl olur da öteki bilimler gibi genel ve sürekli onay almaz? Değilse, nasıl oluyorda sürekli bilim adı altında övünüyor ve asla sönmeyen ama gerçekleşmeyen arzularla anlayışı rahatsız ediyor?” sorusunu sormuştur. Kant, apriori ilkelere dayalı felsefeye “saf felsefe” der. Saf felsefe şekilsel bakıldığında akıl, anlama yetisinin faktörlerini konu edinirse metafizik adını alır. Kant’a göre metafizik, aklın deneyden bişey almamış “saf” çalışmasının eseri olmalıdır. Kant, metafiziğin “saf” felsefi bilgi olduğunu iddia

eder. Akıl ve anlayış, deneyimden bağımsız olarak neyi ve ne ölçüde bilebilir?” sorusunu bir araştırma nesnesine dönüştürür (Ketenci, 2019).

Aklın deneye başvurmamasına dayanan bilimlerin, bir bilim olması için kelimelerden ziyade bilgimize yeni eklemelerin yapılması, bilgilerin genişletilmesi gerekir. Kant’a göre “sintetik” ve deney ile duyulardan bağımsız olarak yargılar vermelidir.” Kant, empirik ifadeler kullanmaz. Kant, deneyden olmayan ve bilgimizi genişleten ifadelere “sintetik apriori” olarak adlandırır. Ona göre metafizik bir bilim olması gerekiyorsa sentetik apriori ifadeler üreten bilimlere örnek alınmalıdır. Saf doğa bilimi ve saf matematik bu ifadeleri kullanmaktadır. Sintetik apriori ifadelerle ilişkin dört alt soru vardır. Bunlar şu şekildedir;

1. Saf matematik ne şekilde olanaklıdır?
2. Saf doğa bilimi nasıl olanaklıdır?
3. Genellikle metafizik nasıl vardır?
4. Bilim olarak metafizik nasıl olanaklıdır?

Baştaki 2 durumun cevabı insanın bilme yetisinin tam şekilde ortaya konmasını ifade eder. 3. soru bireyin “bilme isteğinin ürünü olan metafiziğin bireyin doğasında yerleşmiş temelini açığa kavuşmasına cevap arar. Son soru ise metafiziğin tarihsel süreç içerisinde yürüdüğü yoldan nasıl döndürülebileceğini gösterir. Metafiziğin bir bilim var olup olmadığı konusunu araştıran Kant’ın “saf matematik nasıl olanaklıdır?” durumuna verdiği cevap bireyin bilme yetisinin ilk temeli olan duygusallığı ortaya çıkarır (Ketenci, 2005, s. 96).

Metafiziğin bir bilim olarak mümkün olup olamayacağını soran Kant, “saf matematik nasıl mümkün olabilir?” sorusuna verdiği cevap, insan bilişinin ilk adımı olan duyarlılığın yapısını ortaya koymaktadır. Saf matematiğin olasılığı, şeyleri öngörmemizi sağlayan tek duyusal sezgi biçiminde yatmaktadır. Nesnelere duyularımıza nasıl görünüyorsa öyle bilebiliriz. Bu bağlamda basitçe algımıza verildiği şekliyle dünya, “deneysel sezginin belirsiz bir nesnesi” olarak “görünüm” adını alır. Bu belirti matematikte sentetik apriori teoremlerin olasılığını gösterir. Vakit ve yer her çeşit görünüşün “şekli”dir. Bu bağlamda “saf matematik nasıl olanaklıdır?” sorusu cevabını bulmuş olur. Kant’ın ikinci sorusu, “olan her şey her zaman var olan yasaların akli tarafından belirlenir” gibi ifadelerle saf doğa biliminin ne kadar mümkün olabileceği ile ilgilidir. Duyarlılık, nesnelere elde edilen modellerin zaman ve mekâna yerleştirilmesini mümkün kılar. Ancak modellerin zamansal ve mekânsal vizyonlarla birleştirilmesiyle oluşan yeni “tasarım” henüz bilgi değildir. Kant, aklın kullanımının deneyim dünyasıyla ilgili ikinci ve temel yönüne, “anlama yetisi” ne geçer. “Saf doğa bilimi nasıl mümkün olabilir?” sorusunun cevaplanması insan bilgisinin başka bir anına ışık tutmak anlamına gelir. Sorunun cevabı aynı zamanda insan bilişinin sınırının ve epistemolojik değerinin ortaya çıktığı yerdedir, sınırın ötesinde konuştuğunu iddia edenler- metafiziği “dogmatik” anlamda gösterildiği yerdir aynı zamanda. Saf doğa bilimi, şeylerin doğal doğasının önceden bilinebileceğini gösterir. Bu olasılık, deneyi mümkün kılan koşullar incelenerek aydınlatılabilir. Kant’a göre bilgiyi keşfetmeye çalışma yeteneğimiz, zihinsel bütünlüğümüzün iki kaynağından gelir. Birinci aşamada nesnelere, nesnelere kendi ürettiği duyarlılıklarımızın oluşturduğu temsilleri bize sunar ve ikinci aşamada bu tasarım belirli bir nesnenin tasarımı, belirli bir ilişki içinde düşünülür. Düşünme eylemi saf anlama kavramlarıyla gerçekleşir. Kant, saf doğa biliminin olanağını bu kavramlara borçlu olduğunu iddia eder. Kant’a göre, anlamının saf kavramları sezgiden ya da duyarlılıktan gelmez, düşünme ve anlamaya aittir. Kant, bu kavramları incelerken mevcut tek öneri olan değerlendirmelerden yola çıkar. Çünkü anlamının görevi olan anlamak aynı zamanda yargılamaktır. Karar verme kavramları aracılığıyla yapılır. Bu nedenle önce yargıların içeriğinden sıyrılarak “düşünme işlevine”, ardından yargıların genel yönüne ulaşmak gerekir. Kant’a göre akıl, tüm tecrübelerin ilerisindeki faktörleri bilmenin bir yoluna sahip değildir. Bu çerçevede metafiziğe dair her etmen bu dünyanın tecrübelerinin ürünü olduğundan metafizik hem bilim değildir hem de bilinemezdir (Aşık, 2016, s. 14-52).

4. SONUÇ

Bu çalışmada, metafizik kavramı ve Immanuel Kant'ın metafiziğe bakış açısı ele alınmış ve tespit edilmiştir. Metafiziğin felsefe alanında geçmişten günümüze önemli bir konu olduğu görülmüştür. Metafizik doğanın görünmeyen yüzüdür. Fiziğin ötesinde ve dışında kalan bir anlamadır. Bu Bağlamda Kant'ın metafiziğe karşı olan düşünceleri değerlendirilmiştir. Felsefik düşünme çalışması içinde metafiziğin bir bilim olarak ortaya konulma süreci kritik bir önemi vardır. Kant'ın bu çabası, kendisinden önceki metafizik anlayışına darbe vurduğu gibi kendinden sonrası metafizik anlayışına da yeniden şekil vermiştir. Kant, matematik ve doğa bilimleri ile metafiziğin bir bilim olduğunu göstermeye çalışmıştır. Metafiziği, insanın doğal bir yatkınlığı olarak görmüştür. Kant'ın "saf matematik nasıl olanaklıdır?" ve "saf doğa bilimi nasıl olanaklıdır?" sorularına vermiş olduğu yanıtlar bireyin bilme yetisinin duyusallık ve anlama oluştuğunu aynı zamanda duyular bazı şeylerin tasarlanmasını verdiğini anlama ise bu tasarımların düşünülmesi yetisini verdiğini göstermiştir. Duyusallık ve anlama sadece görünenin tasarımını üretir ve düşünmeyi sağlar. Duyusallık ve anlama deney alanıyla sınırlıdır. İnsanın bilme yetisinin sınırlı olması metafiziğin doğal bir eğilim olarak görülmesine taban oluşturur. Kant'a göre insan, bilme yetisinin açık ve kanıtlanabilir sınırlılığı olmasına rağmen doğası gereği bu sınırı aşmak ve sonsuza kadar genişletmek ister. Metafiziği saf aklın yasalarında aramıştır. Bilmenin sınırlılığından sonra sınırı aşma isteği doğal bir eğilim olarak metafiziğin bir diğer temelini oluşturmuştur. Doğal bir eğilim olarak metafizik, insanın bilme sınırının aşılabileceğinden doğar. Kant, metafiziğin apriori oluşunun yanında bilgimizin de genişletilmesini istediğimizden bahseder. Bu bağlamda sonuç olarak metafiziğin sentetik apriori formda olması gerektiği söz konusudur. Kant, apriori bilgiler, saf matematik ve doğa bilimlerinden hareketle metafiziğin bir bilim olarak gerçek olduğunu göstermeye çalışır.

Sonuç olarak metafizik konusu geçmişten günümüze önemli bir konu olarak felsefenin bir alanını oluşturur. Bu konunun üzerinde daha çok durularak ele alınması gerekir. Bu alanda çalışmaların yapılması ve tartışmaların daha somut bir şekilde ele alınması bu konunun daha sağlam temellere kavuşmasının önünü açacaktır. Immanuel Kant felsefe tarihinde önemli bir düşünürdür. Kant'ın metafiziği doğa ötesidir. Kant, metafiziğin yanlış yola girdiğini düşünmüş ve onu tekrardan bir bilim olarak inşa etmeye çalışmıştır. Aklın deneye başvurmayan bir bilim olması için sürekli yeni bilgilerin genişletilmesini söyler.

5.KAYNAKÇA

- Altuner, İ. (2011). Transandantal Diyalektik : Gazali ve Kant Felsefelerinde Metafizik Eleştirisi. *Felsefe Tarihi*, 49-57.
- Aşık, B. (2016, 06 07). Kant'ta Doğa Bilimi Anlayışının Metafizik Temelleri. *Yüksek Lisans Tezi*, 1-72. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı.
- Birand, E. (2021, 02 15). *Kant Metafiziği*. 06 17, 2023 tarihinde medium.com web sitesi: <https://medium.com/t%C3%BCrkiye/kant-metafizi%C4%9Fi-dda1a4fed72c> adresinden alındı
- Düzgün, Ş. A. (2003). Bir Problem Alanı Olarak Metafizik ve Metafiziksel Olmayan Bir Teolojinin İmkani. *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 57-80.
- Kanıtlar, O. (2018). *olağanüstü Kanıtlar*. 06 17, 2023 tarihinde olağanüstükanıtlar.com web sitesi / metafizik nedir: <http://www.olaganustukanitlar.com/metafizik-nedir/> adresinden alındı
- Ketenci, T. (2005). Kant Felsefesinde Metafizik ve İnsan Doğası . *Kaygı Dergisi*, 92-103.

- Ketenci, T. (2019, 04 05). *Kant Felsefesinde Metafizik*. 06 17, 2023 tarihinde [düşündürensozler.blogspot. web sitesi: https://dusundurensozler.blogspot.com/2009/04/kant-felsefesinde-metafizik-ve-insan_2122.html](https://dusundurensozler.blogspot.com/2009/04/kant-felsefesinde-metafizik-ve-insan_2122.html) adresinden alındı
- Şulul, C. (2003). Metafiziğin Tarihsel Evrimi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 57-69.
- Yıldırım, Ö. (2019). İmmanuel Kant ve Metafiziği. *felsefe dergisi*.
- Yıldırım, Ö. (2019, 11 05). *Kant'ın Metafiziği*. 06 17, 2023 tarihinde [felsefe.gen.tr web sitesi: https://www.felsefe.gen.tr/immanuel-kant-ve-onun-metafizigi/](https://www.felsefe.gen.tr/immanuel-kant-ve-onun-metafizigi/) adresinden alındı
- Yıldırım, Ö. (2019, 11 05). *Metafizik Nedir*. 06 17, 2023 tarihinde [felsefe.com web sitesi: https://www.felsefe.gen.tr/immanuel-kant-ve-onun-metafizigi/](https://www.felsefe.gen.tr/immanuel-kant-ve-onun-metafizigi/) adresinden alındı
- Yıldırım, Ö. (2022, 10 23). *metafizik nedir*. 06 17, 2023 tarihinde [felsefe.gen.tr. web sitesi: https://www.felsefe.gen.tr/metafizik-nedir/](https://www.felsefe.gen.tr/metafizik-nedir/) adresinden alındı